

II РОЗДІЛ МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

В.А.ЖАДЬКО, П.О.БІДЗІЛЯ

МОВА ЯК ДУХОВНИЙ БАЗИС СУСПІЛЬСТВА

Мова як базис суспільства усвідомлюється кожним, хто розуміє свідомість як усвідомлене суспільне буття людини засобами мови в її комунікативно-інтегративній функції спілкування. Ф.Енгельс, посилаючись на дослідників, що вивчали походження людини, писав про два фактори, які сприяли еволюції людиноподібних мавп у власне людину, визначав їх як сумісну працю і мову. Це зовсім не означало, що розуміння сумісної праці має бути інтерпретоване виключно як спільне вироблення знарядь праці у вигляді предметних форм лопат, сокир, плугів тощо. Він про це пише, як і про інше. А саме: *людина формується як суспільна істота також засобами сумісної праці над мовою*. Адже лексика, озвучуючи й означуючи предметно-речовий світ, включно зі світом створених людьми знарядь праці, розширює коло не лише безпосереднього спілкування між живими людьми, але, будучи матеріалізована в тілі знаків і символів в писемній мові, створює людське суспільство в його історичній послідовності, історичній безперервності, тягlostі, створює соціально-духовне тіло людської і водночас об'єктивно-природної сутності.

Потрібно не забувати, що зв'язок поколінь здійснюється на рівні духовно-практичної мовної комунікації значно більш усталено, надійно, ніж це має місце на підґрунті так званого предметно-речового тіла цивілізації. Останній безпосередньо залежить від просторово-часової визначеності буття, а перший репрезентує вічність. Матеріальне життя, яке формує соціальний устрій суспільства, не означає тільки життя, так би мовити, матерії засобів виробництва чи продуктів споживання. Матеріальну форму має також і мова як сутнісно визначений соціум людського буття. Про це класики марксизму писали якраз у праці «Німецька ідеологія», в якій розробили матеріалістичне розуміння історії. «На «духові» з самого початку лежить прокляття – бути обтяженим матерією, яка виступає тут у вигляді рухомих шарів повітря, звуків – словом, у вигляді мови. Мова настільки ж стара, як і свідомість; мова є практична, існуюча і для інших людей і лише тим самим існуюча також і для мене самого, дійсна свідомість, і, подібно свідомості, мова виникає лише з потреби, з настійної необхідності спілкування з іншими людьми. Там, де існує яке-небудь відношення, воно існує для мене; тварина не *«відноситься»* ні до чого і взагалі не *«відноситься»*; для тварини її відношення до інших не існує як відношення. Свідомість, таким чином, із самого початку є суспільний продукт і залишається ним, доки взагалі існують люди» [2, с.32].

Висновок очевидний і досить прозорий: сутність людини духовна, – вона є носієм свідомості, носієм мови як її виразника і чинника, засобами якого люди спілкуються, отже, створюють суспільний спосіб життя як духовно-практичний. Його пізнання ускладнене тим, що на духові, на свідомості *«лежить прокляття»* обтяженості матерією звуку, матерією мови. Це також означає, що матеріальні відношення і відносини між людьми як суб'єктами цілеспрямованої свідомої дії опосередковані матеріальними формами або засобів виробництва, або звукових коливань, які потрібно пізнати в їх змістовно-сутнісній явленості, віднесеності до них самих, а не до матеріальних носіїв.

Коли йдеться про те, що *«не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість»*, потрібно розуміти, що суспільне буття це не скільки буття перетворених людською працею у продукти виробничої діяльності об'єктів природи, оскільки вона є всезагальним предметом праці, стільки буття ідей, які скеровували саму працю. Складність пізнання такої взаємодії якраз і зумовлена *«прокляттям»*, джерелом якого є специфіка людського пізнання. А саме: людина дотична до об'єктивної реальності, якою є матерія у всіх своїх речовинних і польових проявах, засобами органів відчуття, що властиво їй як природному об'єкту і що ріднить її з тваринами. З іншого боку, мова дозволяє їй відійти від безпосереднього контакту зі світом матеріальних об'єктів і відноситись між собою на певній відстані, спілкуватись і створювати суспільство як соціально-духовний простір сумісного буття з мінімальним віднесенням своїх

інтересів і бажань, потреб і прагнень до їх предметно-речового оформлення на користь інтересів метафізичних, виражених змістом мови як засобу змістовного спілкування. Та частина людей, яка відчуває саме такі виміри свідомості як внутрішнього стану самої матерії як об'єктивної реальності, започатковує інший спосіб матеріального життя. Вона усвідомлює, що суспільне буття якраз обмежується просторово-часовою визначеністю матеріально-речових об'єктів, тому закликає відійти від більшого прокляття до щонайменшого, адже матерія мови примушує людину до міркувань щодо її (матерії звуку) сутності, започатковуючи цим самим і процес самопізнання, тотожний також і світопізнанню.

Можна наводити безліч інших міркувань з приводу базовості мови для суспільного буття людства в цілому, кожної людини зокрема. Але це не дасть ефекту доти, доки сама людина не усвідомить того, що її в якості людини зробила саме сумісна праця над мовою, наслідком якої стало народження в ній самій мислення як головного й визначального знаряддя праці, яке обробляє її як природну істоту, як предмет праці для неї самої. Це аксіоматичні речі для цивілізованого шляху розвитку суспільства. На жаль, багато народів світу йшли хибним шляхом, повіривши лукавим провідникам з їх обіцянками швидкого матеріального благополуччя без кропітких зусиль автономного само пізнавального мислення. На цьому також наголошував Маркс, який у своїх наукових пошуках ніколи не дозволяв порушення як логіки розвитку суспільства, так і логіки наукового пізнання такого складного об'єкта, яким є суспільство.

Так, у відомій праці «До критики гегелівської філософії права. Вступ», яка багато в чому була класикою філософської освіти, але, на жаль, не відповідної її змісту практичної ідеологічної та навчально-освітньої роботи, читаємо: «Справа в тому, що революції мають потребу в *пасивному* елементі, в *матеріальній* основі. Теорія здійснюється в кожному народі завжди лише постільки, оскільки вона є здійсненням його потреб. Але чи буде відповідати страшному розладу між потребами німецької мислі і тими відповідями, які дає на них німецька дійсність, – чи буде цьому розладу відповідати такий же розлад громадянського суспільства з державою і самим собою? Чи стануть теоретичні потреби безпосередньо практичними потребами? Недостатньо, щоб мисль *мала* устремління до втілення в дійсність, сама дійсність має прагнути до мислі» [3, с.423].

На наше переконання, сказане тут ігнорувалось партійними ідеологами та пропагандистами, які, по-перше, просто не читали творів класиків в їх системній цілісності, не працювали над текстами засобами мово-мислення; по-друге, підсвідомо відкидали те, чого не розуміли, виправдовуючи це поділом творчості Маркса на період захоплення гегельянством та зрілий, коли він свідомо став на позиції робітничого класу. Між цим це не так. У «Передмові» до «Капіталу» він чітко констатував: «Кожна нація може і повинна вчитись у інших. **Суспільство, якщо навіть воно натрапило на слід природного** (об'єктивного – авт.) **закону свого розвитку**, – а кінцевою метою мого твору є **відкриття економічного закону руху сучасного суспільства** (сучасного Марксу – авт.), – **не може ні перестрибнути через природні фази розвитку, ні відмінити останні декретами. Але воно може скоротити і пом'якшити муки пологів** (виділено нами – авт.)» [4, с.10].

Наведемо ще одне положення Маркса, яке спростовує думку про нього як про нібито апологета пролетаріату. Насправді ж він, суб'єктивно симпатизуючи їм, не дозволяв собі викривляти об'єктивно-науковий підхід до вивчення законів, оскільки закон і є прояв об'єктивного. Висловлюючи своє задоволення певним інтересом до «Капіталу» з їх боку, він підкреслював, що заради популярності він не може допустити спрощення складних взаємозв'язків, які в своїй сукупності характеризують суспільство як соціально-економічний, соціально-політичний та соціально-культурний організм. «У науці немає широкої стовпової дороги, і тільки той може досягнути її сяючих вершин, хто, не боячись втоми, продирається її кам'янистими стежинами» [4, с.25].

Якщо підходити з любов'ю до тексту, тобто філологічно й водночас філософськи, побачимо в наведених посиланнях ключові положення. Головне з них те, що **всі нації повинні й просто зобов'язані вчитись у всіх інших, а не повчати одна іншу**. А будь-яке навчання це ніщо інше, як активне й цілеспрямоване облагородження індивідуальної свідомості тими вченнями, які якраз і складають об'єктивний духовний фундамент, якому підпорядковане матеріальне життя людства – іншого просто не існує. Але потрібно знати, що свідомість це не тільки й навіть не стільки відображення об'єктивної дійсності, скільки сутність цієї дійсності, але не як суб'єктивний образ предметно-речового світу, а як внутрішній закон, який діє незалежно від того, який конкретний образ

виникає від сприйняття людиною того чи іншого об'єкта. Він діє об'єктивно і розуміння цього приходить лише від вживання людини в текст – «прокляття» матеріального як об'єктного, суто предметно-речового в ньому мінімальне.

Все наведене вище мало на меті дуже просту річ. А саме: **людину як розумну істоту творить матеріальне життя, але в якому основну/провідну/головну роль відіграє мова як об'єкт мислення, тому що саме вона є «первинною спільнотою» (Аристотель), протодержавою.**

Посилання на Маркса мали на меті одне: потрібно використати його творчість, підходячи до нього не як до класика, а як до високоосвіченого мислителя. Потрібно реалізувати заклик Ф.Енгельса, згідно якого соціалізм у тій його формі, яку він набув у Марксовій концепції соціально-економічного розвитку суспільства, тобто максимально об'єктивній і тому науковій, потребує того, щоб його вивчали. Вивчати ж не означає прочитати, а перерахувати, знаючи, що застигла мова тексту постійно оживає від аналітичного мислення над його змістом. Як і те, що процес згасає в продукті. Тобто, щоб оживити дух минулих поколінь, оживити їх розум, використати його як життєдайний і життєтворчий дух, щоб мати, висловлюючись християнською мовою, користь від його благодатної сили, потрібно трансформувати його зміст у зміст власної свідомості, потрібно вдихати не лише кисень повітря, кисень атмосфери, але й дихати духом соціуму, втіленого в тексті. Це відоме положення, в тому числі Марксової філософії: *розвиток свідомості здійснюється на шляху розпредмечування предметів людської культури, в першу чергу тих, які мають духовно-практичний статус – писемні тексти.* Ще точніше: *розвиток свідомості являє собою безперервний процес упредметнення й розпредметнення.*

Наведене розуміння чітко окреслює **головну ціль** системи освіти, насамперед шкільної як базисної й загальнонародної. Вона в тому, щоб **виробити у кожного учня розуміння того, що людину робить людиною не словоговоріння, а словомислення, мовомислення.** Звідси необхідна вимога: **всі без виключення навчально-освітні предмети потрібно викладати під кутом зору того, що вони являють собою прикладне мислення.** Якщо так, то **головний акцент** варто робити не на лабораторних дослідах, які формують безумовно необхідні кожній людині навички так званого ручного мислення, а **на формуванні навичок і умінь мовомислення, на умінні перейти від суджень до умо-виводів, які, власне, й народжують у людини ум і розум.**

Апеляція до творчої спадщини Маркса зумовлена тим, що, на превеликий жаль, свідомість значної частини населення, в тому числі вчительського у школах та професорсько-викладацького у вищих навчальних закладах, біполярна, чорно-біла. Вони виховані й освічені на принципі «або – або»: «наші» або «чужі», до того ж «ворожі». Що не випадково: система освіти була заідеологізована принципом комуністичної партійності, згідно якого не може бути жодного плюралізму чи консенсусу: або комуністична ідеологія або буржуазна, все інше «презренна партія середини». Особливо діставалось інтелігенції за нібито вроджений їй лібералізм, обов'язково «гнилий» і «продажний». Маючи нині справу з «опролетаризованою» радянською інтелігенцією, часто помічаєш в її свідомих очах підозри в «зрадництві», або ж сентенції на зразок тієї, що «раніше Ви цього не говорили». Можливо, що й так. Але це зовсім не означає, що не мали наведені думки й міркування «про себе».

Справді, маючи можливість і в радянські часи читати твори, наприклад, Аристотеля, можна було знати, а це таки класик світової філософії, політичною в тому числі, що «хто живе в силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, поза державою, той або недорозвинена в моральному відношенні істота, або надлюдина; його і Гомер засуджує, кажучи «без роду, без племені, поза законами, без домашнього вогнища»; така людина за своєю природою тільки й жадає війни» [1, с.378]. І далі: «володіння мовою відрізняє людей від решти живих істот: тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість і т.п. А сукупність усього цього і створює основу сім'ї і держави. Первинною за природою є держава, порівняно із сім'єю і кожним із нас, адже необхідно, щоб ціле передувало частині. Отож очевидно, що держава існує за природою і за природою переує кожній людині. ...А нездатний вступити у спільноту, або, вважаючи себе істотою самодостатньою, не відчуває потреби ні в чому, вже не складає елемента держави, стаючи або твариною, або божеством» [1, с.379-380]. Нарешті: «природа дала людині в руки зброю – розумову і моральну силу, а ними цілком можна користуватися і в зворотний бік. Тому людина, позбавлена доброчесності, виявляється найбільш нечестивою і дикою істотою, потворною в своїх ставових і смакових спонуканнях. Поняття справедливості пов'язане з уявою про державу, тому що право, яке служить мірилом справедливості, є регулюючою нормою політичної спільноти» [1, с.380].

Концепція Аристотеля якраз і стала основою для розбудови сучасних цивілізованих країн. Тому там масмо громадянське суспільство і правову державу як його базис та політико-правовий інститут. Як і фактично аксіоматичне розуміння того, що мова являє собою субстанціональні підвалини держави в якості «первинної спільноти», яку руйнувати не слід. В Україні, на жаль, цього не розуміє більшість населення, як і більшість лукавих політиків, що експлуатують у своїх корисливих цілях людське невігластво, проявляючи при цьому своє власне. Адже дві мови – це водночас дві держави в нібито одній.

Сказане не означає, що слід насаджувати одну мову. Навпаки, їх слід підтримувати, але таким чином, щоб жодна з них не могла зникнути і щоб громадяни, спілкуючись між собою різними мовами, не вважали якусь із них зайвою, непотрібною. Але для цього слід безумовний пріоритет надати такій системі освіти, яка б давала можливість їм, починаючи з родини і перших класів школи, усвідомлювати: *духовне багатство породжує інтернаціональна лексика*. Адже ми говоримо не українською чи російською мовами, а мовою, яка містить у собі величезний пласт запозичень з лексики інших народів. Якщо брати наукову термінологію з медицини, фармації, то тут панує латина; якщо комп'ютерну, то це майже абсолютне домінування англійської мови; якщо це філософія, то тут домінування грецької та латинської лексики.

Висновок. Людину творить праця над мовою, оскільки в ній містяться смисли буття – як природного, так і суспільного. Видатний філософ Д.Локк тому й радив кожній шляхетній людині, яка йде шляхом пізнання, мати у своїй особистій бібліотеці словники іншомовних слів. Тоді від розуміння інтернаціонального складу рідної мови легко дійти до системи міжнародного права як основи творення національних держав на інтернаціональній лексиці. Адже з латини лексика – це закон: він суворий, але це закон. Тим більше, що беззаконня набагато жорстокіше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика. – Сочинения. В 4-х т. – М.: Мысль. – 1983. – Т. 4. – С.375-644.
- Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология / К.Маркс, Ф.Энгельс. –Избранные произведения: в 3-х т. – М., Политиздат, 1979. – Т.1. – С.4-76. С.22
- Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Соч. в 50-ти т. – М., Политиздат, 1955. – Т.1. – С.414-429. С.423.
- Маркс К. Капитал. Критика политической экономии /К. Маркс. – М., Политиздат, 1973. – Т.1. – С.5-773.

SUMMARY

In the article on the basis of the outstanding thinkers' teachings the idea about language as the spiritual basis of the state has been grounded.

Г.Н. КОНДРАТЮК

ТЮРКСКИЙ ВЕКТОР СОВЕТСКОЙ ЭТНОПОЛИТИКИ МЕЖВОЕННОГО ДВАДЦАТИЛЕТИЯ

Современная Украина является местом соприкосновения христианской цивилизации Европы и тюрко-мусульманской цивилизации Ближнего Востока. В нашей стране проживает более двух миллионов мусульман, в Автономную Республику Крым происходит возвращение из мест депортации крымскотатарского народа. Эти факторы делают этнополитику одним из важных направлений работы органов власти и управления Украины. Выработка целостной концепции регулирования межнациональных отношений должна учитывать опыт советской этнополитики в отношении тюркских народов межвоенного двадцатилетия. Цель работы состоит в том, чтобы проанализировать основные мероприятия советской этнополитики в отношении тюркских народов, в частности крымских татар, в 1920-1930-х годах.

Изучение и анализ практических мероприятий советской этнополитики было начато ещё в межвоенное двадцатилетие. Авторами публикаций являлись партийные и советские работники, представители интеллигенции. В данных работах содержались как доктринальные установки реализуемой этнополитики, так и осмысление проведённых практических мероприятий в области